

OBERAMTSREGIERUNG W OPOLU I BRZEGU – TRZECI GŁÓWNY SĄD ŚLĄSKI, STAN OSOBOWY I ZASADY DZIAŁANIA W LATACH 1744–1806

Małgorzata Konopnicka

Małgorzata Konopnicka: Oberamtsregierung in Opole and Brzeg – the Third Main Silesian Court, its Personnel and Operating Principles in 1744–1806

The aim of the article is to present the personnel and the operating principles of the Upper Silesian main court (Oberamtsregierung) in 1744–1806. The interest in the subject of the Prussian judiciary system at the time of Frederick's rule, and more specifically in the Opole-Brzeg court, is rooted in a highly unsatisfactory state of knowledge, ingrained in the geopolitical specificity of the institution, as well as in deficient sources and literature. In the course of the author's research on the professional profile of Silesian nobility in the years 1740–1806, a considerable wealth of information about the court's personnel was collected, which, after completion, allowed for partial reconstruction of its employee count, which in turn, revealed regularities and singularities in the Opole and Brzeg court clerks' professional careers. Such description of the basic operational principles was largely possible thanks to the input of pre-war German historians, who had scrupulously published Prussian normative acts and the ordinances of Prussian authorities. The Upper Silesian administrative body was the least-numerous court. For a long time, it lacked the positions of an aultulator and referendary, there was no second senate and no formal boards for criminal cases and juvenile delinquency were isolated. In the course of its activities, long-standing attempts were made to eliminate gross procedural errors, which were already characteristic of all Silesian courts in the discussed period. In the wake of proliferation of legal regulations in Silesia, courts struggled to determine appropriate normative acts.

Key words: Prussian Judiciary System at the Time of Frederick's Rule, Main Upper Silesian court, Oberamtsregierung in Opole, Oberamtsregierung in Brzeg, Court Officials

Powołanie w latach 1742–1744 trzech głównych sądów śląskich było elementem składowym reorganizacji prowincji zdobytej przez Fryderyka II. W takim kontekście Oberamtsregierung – sąd główny we Wrocławiu, Głogowie oraz w Opolu-Brzegu funkcjonował w literaturze przedmiotu¹. Na semantyczną obcość określenia Oberamtsregierung zwrócił uwagę Colmar Grünhagen („eine fremdartig anmuthende Bezeichnung, insofern unser Sprachgebrauch bei dem Worte Regierung an eine Verwaltungs- und nicht an eine Justizbehörde uns denken lässt“),² który w tych słowach wyraził przyzwyczajenie do nazwy Regierung (rejencja) urzędu administracji państwowej wprowadzonemu na Śląsku w 1808 r. i funkcjonującemu do 1945 r.³ Tym samym dość nieświadomie dał wyraz

pewnej marginalizacji kwestii głównych sądów śląskich, co z kolei autorka artykułu mającą poczucie braku wypowiedzi na temat Oberamtsregierung zamknęła w pierwszych zdaniach tekstu.

Organy sądowe działające w latach 1742–1806 ze względu na krótki z historycznego punktu widzenia okres działalności oraz wskazane zmiany administracyjne traciły własne cechy charakterystyczne i nie wzbudzały zainteresowania badawczego, a przynajmniej nie w równym stopniu, gdyż o ile sąd wrocławski z oczywistych względów był wzmiankowany, to już sąd opolski był traktowany zupełnie pobocznie. Powodów deprecjacji było wiele: powołany później od wrocławskiego i głogowskiego, kompetencjami terytorialnymi obejmował obszary politycznie niepewne, ciężące ku monarchii habsburskiej, częściowo katolickie, jego działanie było przerywane konfliktami, pracownicy kolaborowali z Austriakami, ostatecznie został przeniesiony do Brzegu, w porównaniu z pozostałymi sądami zawsze posiadał najmniejszy skład osobowy.

I. Okoliczności powołania sądu głównego w Opolu

Na mocy pokoju wrocławskiego kończącego pierwszą wojnę śląską (1740–1742) prawie cały Śląsk przeszedł w ręce Fryderyka II. Przy Austrii pozostał Śląsk Karniowski-Opawski, południowa część Księstwa Nyskiego oraz Śląsk Cieszyński. Wówczas administracja pruska mogła już oficjalnie objąć swym wpływem tereny górnośląskie. Podporządkowano je kamerze wojenno-dominalnej we Wrocławiu. 29 lipca 1742 r. minister von Münchow poinformował o zatrudnieniu w stołecznej kamerze dodatkowego radcy, który miał się zająć sprawami górnośląskimi.⁴ Jeszcze w trakcie trwania działań wojennych mieszkańcy Górnego Śląska liczący się z pruskim zwierzchnictwem wyrażali wątpliwości dotyczące podległości terytorialnej i kompetencyjnej wrocławskim instytucjom. Wyrazem tego była petycja „stanów górnośląskich” ze stycznia 1742 r. skierowana do departamentu sprawiedliwości, w której wskazywano na znaczne oddalenie niektórych miejscowości górnośląskich od Wrocławia i wynikającą z tego ograniczoną dostępność do organu.⁵ Ten racjonalny argument, jak również późniejsza stabilizacja statusu przynależności politycznej tych obszarów skłoniła Fryderyka II do podjęcia decyzji o powołaniu trzeciego sądu śląskiego. 25 lipca 1743 r. von Münchow po raz pierwszy raportował o konkretnych planach dotyczących zasad finansowania i obsady Oberamtsregierung w Opolu, które były konsekwencją wcześniej wydanego rozkazu króla. Wówczas określono przychody sądu na 3429 talarów reńskich pochodzących z dóbr Baranowice, taksy kancelaryjnej oraz opłat biurowych, które nie trafiały do kasy królewskiej. Wydatki zakładały pensje dla prezydenta w wysokości 1000 talarów reńskich, pierwszego radcy (600), drugiego (500) oraz trzeciego (400). O powołaniu trzeciego sądu głównego mówił rozkaz gabinetowy skierowany do ministra von Cocceji z 5 sierpnia 1743 r. Podstawowymi informacjami, które znalazły się w rozkazie były: pod władzą tego sądu znajdują się „oprócz księstwa opolskiego i raciborskiego wszystko, co JKM posiada na Górnym Śląsku licząc od tzw. Lisière na przeciwko Nysy aż do granicy regulowanej ustaleniami z królową Węgier i Czech i jeszcze dalej ku Polsce”.⁶ Sąd opolski był całkowicie odrębny

1 Hedwig NAVE, *Die preußische Behördenorganisation in Schlesien bis zum Jahr 1756*, Breslau 1923, s. 109–111; Gabriela WĄS, Śląsk pod panowaniem pruskim, in: *Historia Śląska*, ed. Marek Czapliński – Elżbieta Kaszuba – Gabriela Wąs – Rościław Żerelik, Wrocław 2002, s. 210–211; Victor LOEWE, *Oberschlesien und der preußische Staat*, Bd. 1, Breslau 1930, s. 56–64; Kazimierz ORZECZOWSKI, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005, s. 235; Colmar GRÜNHAGEN, *Die Einrichtung der preußischen Herrschaft in Schlesien*, Preußische Jahrbücher 46, 1880, s. 2–3.

2 C. GRÜNHAGEN, *Schlesien unter Friedrich dem Großen*, Bd.1, Breslau 1890, s. 358.

3 K. ORZECZOWSKI, *Państwo i Prawo*, in: *Historia Śląska*, t.2, 1763–1830 część II, 1807–1850, ed. M. Czapliński, Wrocław 2002.

4 Edd. Gustav von SCHMOLLER – Otto HINTZE, *Acta Borussiae. Die Behördenorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preußens im 18. Jahrhundert*, Bd. 6/2 (dalej AB.BO., Bd.6/2), Berlin 1901, s. 475.

5 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 521–522.

6 Oberamtsregierung w Opolu podporządkowano dawne górnośląskie księstwa: opolskie, raciborskie, pruską część nysko-grodzkowską, państwa stanowe Pszczynę i Bytom, księstwo opawskie i karniowskie. Edd.

od wrocławskiego, miał te same uprawnienia, łącznie z apelacją kierowaną bezpośrednio do Trybunału w Berlinie. Wszystkie akta, które do tej pory znajdowały się w sądzie wrocławskim należało odesłać do Opola, później zdecydowano, by nie przerywać już spraw trwających.

Organizacja prac górnośląskiego Oberamtsregierung została powierzona ministrowi sprawiedliwości na Śląsku Samuelowi von Cocceji (1679–1755) i miała przebiegać na takich samych zasadach, jak przy tworzeniu rejencji wrocławskiej i głogowskiej.⁷ W rozkazie gabinetowy z 24 sierpnia 1743 r. skierowanym do von Cocceji król określił ostateczny termin rozpoczęcia prac na 1 stycznia 1744 r. i polecił, by działalność sądu ze względu na znaczną odległość, w zastępstwie von Cocceji zainicjował prezydent sądu wrocławskiego von Beneckendorff.⁸

29 lutego 1744 r. ogłoszono patent nostryfikacyjny skierowany do górnośląskich stanów i poddanych wskazujący jako powód powołania trzeciego śląskiego sądu w Opolu prośby stanów oraz znaczne oddalenie od sądu wrocławskiego, który pierwotnie miał rozpatrywać sprawy górnośląskie. Zwięźle poinformowano, że organizacja sądu opolskiego przebiegała według zasad, które wcześniej zastosowano w sądzie stołecznym i głogowskim.⁹

II. Skład osobowy sądu opolsko-brzeskiego

Odtworzenie pełnego składu osobowego sądu opolsko-brzeskiego jest możliwe tylko dla niektórych lat, nie mniej jednak na podstawie ograniczonych danych można częściowo stworzyć profil socjalny urzędników tej instytucji i wpisać go w model urzędników sądowych na Śląsku, choć w poważnej mierze będzie on dotyczył urzędników wyższego szczebla.

Jak już wspomniano pierwsze informacje dotyczące osób, które planowano zatrudnić pojawiły się wraz z określaniem zasad finansowania tej instytucji. Wówczas ustalono, że sąd w najbardziej podstawowym składzie będzie liczył 4 osoby: prezydent oraz 3 radców. Następnie sam król w rozkazie gabinetowym z 5 sierpnia 1743 r. doprecyzował profil urzędników: „*Na stanowisko pierwszego radcy, który wraz z prezydentem musi wykonywać powinności dyrektora, minister von Cocceji powinien wytypować uczciwego, bezstronnego i zręcznego człowieka z Kolegium Berlińskiego protestanta, który uzyska rekomendacje od ministra hrabiego von Münchow. Natomiast na posadę drugiego i trzeciego radcy sądu należy powołać katolika z Górnego Śląska również z referencjami od ministra.*”¹⁰ Uwaga o konfesji była tu oczywista ze względu na specyficzny wyznaniowy charakter obszaru.

Początkowo na stanowisko dyrektora sądu planowano powołać jednego z członków sądu kameralnego w Berlinie. Brano pod uwagę von Nüßlera, von Lynckera lub von

Rodenberga. Ci jednak odmówili z powodu wyższych zarobków w stolicy Prus. Następnie rozważano kandydaturę prezydenta sądu dworskiego w Insterburgu von Kühlmeina, wiceprezydenta von Schellersheima z Minden, dyrektora von Vogelsanga z Halberstadt, radcę rejencji Naumanna z Magdeburga.¹¹ Znalezienie właściwej osoby na stanowisko dyrektora nie było zadaniem prostym, pomimo stosunkowo wysokiej pensji, gorączkowo przeszukiwano nadal pruskie sądy w poszukiwaniu odpowiedniej kandydatury. Zdaniem von Cocceji: „*stanowisko dyrektora wymaga człowieka z dobrą teorią, mocną praktyką i ingenium, gdyż podczas ustnych przesłuchań będzie musiał natychmiast wydać decyzję i osobiście przewodniczyć ważnym komisjom.*”¹² Kolejni kandydaci odmawiali ministrowi.

Wybór radców pozostawiono von Münchow, wszyscy oni powinni jednak wcześniej zostać przeegzaminowani. Ponadto warunkiem było to, że sekretarz i registrator ze względu na zamieszkującą Górny Śląsk ludność polską muszą znać ten język. Von Münchow poradził sobie z wyborem radców nieco lepiej niż von Cocceji z wyborem dyrektora i 3 listopada 1743 r. przedstawiono królowi: hrabiego Collonę, de Grosse, hrabiego von Stronsky i barona von Larischa jako ubiegających się o stanowisko radcy. Król 6 listopada zatwierdził pochodzących ze znamienitych górnośląskich rodzin szlacheckich katolika: hrabiego Norberta Wenzla Collonę (ur.1706 r.)¹³ i barona Franza Josepha von Larisch (1689–1748), pozostali nie zyskali akceptacji króla.¹⁴ Trudności w obsadzie stanowisk opóźniły początek prac sądu. 20 lutego 1744 r. następca dotychczasowego szefa departamentu sprawiedliwości na Śląsku -Georg Dietloff von Arnim-Boitzenburg (1679–1753) w bezpośrednim raporcie dotyczącym organizacji Oberamtsregierung w Opolu informował, że rozpoczęcie prac kolegium będzie możliwe dopiero 23 marca tego roku. Donosił, że ze względu na ograniczoną ilość pracy w sądzie niekonieczne jest zatrudnienie registratora, taksatora i translatora, w zupełności wystarczy jeden kancelista i jeden kopista, dzięki czemu kancelaria zaoszczędzi 120 talarów reńskich.¹⁵

Ostatecznie pierwszy skład głównego sądu w Opolu wyglądał następująco: najwyższa władza i posada prezydenta należała do jednego z najmożniejszych reprezentantów szlachty górnośląskiej, katolika, hrabiego Carla Josepha Erdmanna Henckel von Donnersmarck (1688–1760).¹⁶ Powołanie go na stanowisko prezydenta jednego z trzech śląskich było realizacją polityki monarchy pozyskiwania arystokracji śląskiej i budowania śląskiego stronnictwa pruskiego, podobnie postąpiono w przypadku sądu głogowskiego i wrocławskiego, gdzie na najwyższe stanowiska w sądownictwie także mianowano najznamienitszych przedstawicieli stanu wyższego. Henckel von Donnersmarck był wolnym panem stanowym Bytomia, na początku pruskiego panowania na Śląsku dołączył do zacnego grona szlachty śląskiej obdarowanej zaszczytami przez nowego króla, otrzymał od Fryderyka II rzeczywisty urząd dworski- funkcję strażnika garderoby

G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 627; H. NAVE, *Die preußische Behördenorganisation*, s. 109–111; G. WAŚ, *Śląsk pod panowaniem pruskim*, s. 210–211.

7 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 272, s. 342, s. 436; *Sammlung aller in dem souverainen Herzogthum Schlesien und dessen incorporirten Graffschaft Glatz in Finanz- Justitz- Criminal- Geistlichen- Consistorial- Kirchen- Sachen etc. etc. publicirten und ergangenen Ordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten etc. etc. welche von der Zeit der glorwürdigsten Regierung Friedrichs Königes in Preussen als souverainen obersten Herzogs von Schlesien*, Bd. 1, Breslau 1741, s. 11, 16–25.

8 *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 632–633.

9 *Ibidem*, s. 705.

10 *Ibidem*, s. 628.

11 *Ibidem*, s. 629.

12 *Ibidem*, s. 629.

13 *Europäisches genealogisches Handbuch: in welchem die neuesten Nachrichten von allen Häusern jetzt-regierender europäischer Kaiser und Könige...*, Leipzig 1751, s.151.

14 Siegfried ISAACSOHN, *Geschichte des preussischen Beamtentums: vom Anfang des 15. Jahrhunderts bis auf die Gegenwart*, Bd.1, Berlin 1874, s. 225.

15 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 702.

16 Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem (dalej GStA PK), I HA Rep. 46 B, Nr. 74 b3, fasc.1; Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB. BO.*, Bd.6/2, s. 624–628.

królewskiej, przeniósł się na dwór berliński, w 1743 r. otrzymał Order Orła Czarnego. Po desygnacji hrabia zrezygnował z funkcji pełnionej wcześniej na dworze berlińskim, by podjąć się zajęcia zapewniającego mu uznanie szlachty górnośląskiej.¹⁷

Dyrektora rejencji mianowano dopiero pod koniec 1743 r. 27.12 1743 r. zatrudniono Johanna Volradta von Bode (1701–1753),¹⁸ absolwenta prawa w Halle, który pracował przed powołaniem go na stanowisko dyrektora jako marszałek dworu margrabiego von Schwedt. Zatrudnienie młodego prawnika zapewne nie pozostawało bez związku z jego pochodzeniem, gdyż wywodził się z rodziny prawniczej, jego ojciec i wuj byli profesorami prawa.¹⁹ Dwaj kolejni pracownicy sądu, to wspomniani już von Collona i von Larisch, który z resztą szybko zrezygnował ze stanowiska radcy.²⁰

Przy rejencjach funkcjonowały również konsystorze, których głównym zadaniem była regulacja stosunków wyznaniowych na Śląsku oraz organizacja życia ewangelików śląskich.²¹ Na Górnym Śląsku zdominowanym przez katolików postarano się, by zbierający się cztery razy do roku konsystorz składał się w przeważającej mierze z ewangelików (2 ewangelickich duchownych, 2 ewangelickich radców świeckich) oraz 1 katolickiego radcy konsystorialnego. Pierwszym ewangelickim duchownym na stanowisku radcy konsystorza został superintendent brzeski Lessel, drugim duchowny z Prudnika Schüßler. Na stanowisko pierwszego świeckiego radcy ewangelika powołano Hansa Friedricha von Sauerme (1694–1779), który mieszkał w pobliżu Opola w Golczowicach, drugim wyznaczono Juliusa Christiana Kundmanna, miejsce katolickiego radcy miał sprawować dziekan kapituły opolskiej.²²

Rejencja opolska w wymienionym składzie nie pracowała długo, gdyż 8 sierpnia 1744 r. Fryderyk II wypowiedział Marii Teresie II wojnę śląską (1744–1745). Jej przebieg zdezorganizował prace sądu i pozbawił pracowników środków utrzymania. Najważniejszym wydarzeniem towarzyszącym zawirowaniom wojennym była dymisja Henckla von Donnersmark, który w toczącym się konflikcie opowiedział się po stronie Austrii. Król rozkazał skonfiskować jego majątek i skazał go na banicję. W wersji oficjalnej podano, że hrabia popadł w długie przekraczające wartość jego majątku, w związku z czym 25 marca 1745 r. został odwołany ze stanowiska.²³ Nie zniechęciło to Fryderyka II do szlachty górnośląskiej, bowiem w tym samym roku wyznaczył na stanowisko prezydenta sądu w Opolu kolejnego przedstawiciela tamtejszej arystokracji- hrabiego Carla Gustawa

von Redern (1691–1778)²⁴ z linii krapkowickiej, syna hrabiego Erdmanna von Redern (1659-1712) starszego ziemskiego księstwa opolsko-raciborskiego.²⁵ W 1747 r. znany jest pełen skład rejencji opolskiej. Poza wymienionym Carlem Gustawem von Redern i dyrektorem von Bode, radcami zaś byli: Matthias Friedrich von Jagow, Julius Christian Kundmann oraz Martin Friedrich Schäffer. Na stanowisku registratora zatrudniano Tobiasa Josepha Mollerusa, który pełnił jednocześnie funkcję taksatora i translatora, pracowało tam także dwóch kancelistów: Johann Georg Nohren i Gottfried Mietmann oraz kopista Friedrich Schäfer. Kandydatem na stanowisko w kancelarii był Johann George Schwede oraz Gottfried Grünwald, dano posadę dwóm posłańcom oraz 7 adwokatom.²⁶ W 1748 r. do grona radców dołączył von Pfeil.²⁷

W 1750 r. do Opola przybyła inspekcja na czele z kanclerzem von Cocceji, który po stwierdzeniu rażących zaniedbań w pracy sądu rozwiązał jego skład. Prezydenta ominęły oskarżenia, jednak pozostali pracownicy zostali zwolnieni. Zarzut przywłaszczenia pieniędzy sądu postawiono dyrektorowi, którego z powodu „nieporządków i rozbójnictwa” zdymisjonowano a następnie aresztowano. Von Bode nie przyznawał się, winą obarczał innych. W piśmie do kanclerza z 22. 6. 1750 r. pisał: „Na pierwszy rzut oka miałem problem z wyobrażeniem sobie tego, że bezczelność ludzi może osiągnąć tak wysoki poziom, by brać udział w takim rozbójnictwie i malwersacjach, ponieważ powszechnie było wiadomym jak to prześladuję i staram się zapobiegać.”²⁸ Dyrektor przebywał 6 miesięcy w areszcie w twierdzy nyskiej, następnie pod dozorem generała von Treskow mieszkał w Nysie, dopóki nie zwrócił zdefraudowanych pieniędzy, do końca lipca 1751 r. nie mógł opuszczać miasta.²⁹ Konsekwencje dyscyplinarne w postaci zwolnień spotkały także radców Matthiasa Friedricha von Jagow oraz Juliusa Christiana Kundmanna. Pierwszy z wymienionych dopiero po usilnych prośbach jego ojca po 3 latach został zatrudniony w innej rejencji.³⁰

W związku z rozwiązaniem sądu rozpoczęto poszukiwania pracowników, którzy mieliby zastąpić odwołanych urzędników. Von Cocceji pozostawił na miejscu w Opolu swojego zaufanego pracownika, późniejszego kanclerza Johanna Casimira von Carmer (1720–1801), by ten czuwał nad wdrożeniem do prac nowego personelu. Rok później, kiedy skład sądu opolskiego wydawał się ustabilizowany, von Carmera odwołano do Wrocławia.³¹ Na miejsce skompromitowanego von Bode powołano w 1751 r. Friedricha Detleva Gustava von Avendieck (zm. 1753 r.) pochodzącego z Pomorza Przedniego, który pracował kilka lat jako referendarz, potem radca w sądzie kameralnym w Berlinie, a następnie w 1750 r. został zatrudniony na stanowisku radcy w Głogowie.³² Niestety von

17 Małgorzata KONOPNICKA, *Oficer-urzędnik-dworzanin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740–1806)*, Zielona Góra 2014, s. 225, 230, 300.

18 GStA PK, I Rep. 46 B, nr. 74 b 3, fasc. 2.

19 Rolf STRAUBEL, *Biographisches Handbuch der preußischen Verwaltungs- und Justizbeamten 1740–1806/15*, Bd.1, München 2009, s. 95.

20 GStA PK, I Rep. 46 B, nr. 74 d 3, fasc.1.

21 Carl WEIGELT, *Die evangelische Kirche in Schlesien zur Zeit der preußischen Besizergreifung und ihre Entwicklung von 1740–1756*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthums Schlesiens* 23, 1889, s. 60–144; Georg JAECKEL, *Zur Kirchenpolitik Friedrichs II. und Friedrich Wilhelms II. gegenüber der evangelischen Kirche Schlesien*, *Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, Bd. 33, 1992, s. 56.

22 V. LOEWE, *Oberschlesien und der preußische Staat*, s. 67.

23 *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste*, Bd. 2, Th. 5, Leipzig 1829, s. 392; Leopold von ZEDLITZ-NEUKIRCH, *Neues Preussisches Adels-Lexicon*, Bd. 2, Leipzig 1836, s. 365–367; Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB. BO.*, Bd.6/2, s. 859.

24 GStA PK, I HA, Rep. 46 B, nr. 74 b 3, fasc. 3.

25 Julius Christian KUNDMANN, *SILESII UN NVMMIS, Oder berühmte Schlesier [...]*, Breslau – Leipzig 1738, s. 72.

26 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1747, s. 63–64.

27 Ibidem, s. 65–66.

28 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 95.

29 Ibidem, s. 95.

30 Ibidem, s. 460.

31 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB. BO.*, Bd.8, Berlin 1906, s. 801.

32 GStA PK, I HA, Rep. 46 B, 74 b 3, fasc. 4; Johann Friedrich SEYFART, *Lebens- und Regierungs-Geschichte Friedrichs des andern Königs in Preussen: Welcher die Geschichte der Jahre von 1746. bis zu Ende 1760. enthält*, Bd. 2, Leipzig 1786, s. 203.

Avendieck zmarł zaledwie po 3 latach urzędowania i konieczny był kolejny angaż. Wybór padł na urodzonego na Pomorzu Juliusa Friedricha von Keffenbrink (1714–1775).³³ Poprzednich, zwolnionych w 1750 r. radców zastąpili: Hans Friedrich von Sauerma oraz Wentzel Heinrich von Gawlowski (1702–1771).³⁴ Pierwszy z wymienionych pracował od 1744 r. w konsystorzu opolskim, znał zatem specyfikę urzędu. W 1752 r. w sądzie opolskim pojawiło się nowe stanowisko- referendarza, pierwsze ze stanowisk w sądach i kamerach pruskich. Cieszyło się ono ogromnym zainteresowaniem, gdyż wiele osób traktowało je jako możliwość zdobycia dodatkowego doświadczenia, potrzebnego m.in. do zarządzania własnym majątkiem. We wspomnianym roku w Opolu jako referendarze pracowali: Friedrich Leopold von Bornestedt, Adam Leopold von Tschirschky, Bernard Heinrich von Bornestedt. Los von Bornestedtów był nieznany, wszystko wskazywało na to, że nie kontynuowali kariery urzędniczej, natomiast von Tschirschky, będzie jeszcze o nim mowa, kontynuował karierę urzędniczą i w 1771 r. został prezydentem rejencji brzeskiej.

W 1752 r. sekretarzem był Martin Friedrich Schäfer, registratorem i translatozem wspomniany wcześniej Mollerus, z dawnej kadry pozostali dwaj kanceliści oraz kandydaci na stanowisko w kancelarii. Ponadto zatrudniano 6 adwokatów.³⁵ 2 stycznia 1755 r. ze stanowiska odszedł Carl Gustaw von Redern, który od dawna uskarżał się na zły stan zdrowia. Na początku roku król udzielił prezydentowi zgody na odejście i von Redern resztę życia spędził w rodzinnym majątku w Dobrej. Przed rezygnacją prezydent polecił królowi kandydata na swojego następcę, krewnego Heinricha Adolfa von Redern (1729–1759). Jego osoba zyskała akceptację monarchy, dzięki czemu zachowano ciągłość śląskiej obsady tej funkcji.³⁶ Za jego prezydentury w 1763 r. nastąpiły przenosiny sądu z Opola do Brzegu spowodowane wydarzeniami wojennymi. Mimo, że wojna 7-letnia wpłynęła mocno destabilizująco na pracę wszystkich sądów śląskich, to sąd brzeski zanotował progres w liczbie radców. W 1759 r. zatrudniano już 4 radców: Ernsta Heinricha Liehra, Boguslava Christopha Beyera (1729-1789), nadal pracowali przeniesieni z Opola von Sauerma i von Gawlowski. W tym czasie referendarzem był Carl Friedrich von Sauerma (1733–1787), syn wyżej wymienionego radcy. Wiadomo, że referendariat zaczął jeszcze w Opolu w 1756 r. Pozostałe osoby obsługi pozostały w tej samej liczbie jak w 1752 r.³⁷

W sierpniu 1763 r. von Keffenbrink zrezygnował z urzędu, w kolejnych latach nie obsadzano stanowiska dyrektora sądu brzeskiego. Należy przypomnieć, że w 1759 r. zmarł prezydent sądu brzeskiego Heinrich Adolf von Redern. Zapewne ze względu na niestabilne czasy nie powołano nowego przewodniczącego sądu, choć wiadomo, że o mianowanie zabiegał radca von Sauerma. Kiedy wbrew jego oczekiwaniom to najbardziej eksponowane miejsce w sądzie powierzono Karlowi Abrahamowi von Zedlitz und Leipe (1731–1793), Hans Friedrich von Sauerma tłumacząc się złym stanem zdrowia, zrezygnował z pracy. Von Zedlitz- późniejszy minister sprawiedliwości, do spraw kościoła i szkół zanim w kwietniu 1764 r. został powołany na omawiane stanowisko, miał za sobą modelową karierę urzędniczą, w tym okres piastowania stanowiska radcy w sądzie stołecznym. Uro-

dził się w Czarnym Borze koło Wałbrzycha w rodzinie z tradycjami urzędniczymi, jak większość późniejszych radców studiował prawo w Halle, na słynnym pruskim uniwersytecie, będącym centrum kultury pietystycznej. Po studiach odbył referendariat w sądzie kameralnym w Berlinie. Należy zaznaczyć, że duża część osób decydujących się na karierę sadowniczą, w tym wielu radców opolsko-brzeskich wybierała w miarę możliwości staż w sądzie berlińskim. W Brzegu pracował do 1770 r.³⁸ Wraz z nim skład sądu brzeskiego tworzyli: von Gawlowski, Boguslav Christoph Beyer, Christoph Friedrich von Tempky, Franz Friedrich Westarp. Przy ostatnim z wymienionych również należy się zatrzymać. Urodził się w 1734 r. w Berlinie w rodzinie mieszczańskiej. Referendariat odbywał podobnie jak von Zedlitz w berlińskim sądzie kameralnym. Stamtąd po 4 latach został powołany w 1764 r. na stanowisko radcy do instytucji w Brzegu.³⁹ Minister von Carmer określił go jako najlepszego i najbardziej uzdolnionego radcę brzeskiego, doskonale nadającego się na stanowisko prezydenta. Jednak jego mieszczańskie pochodzenie przekreślało możliwości na ten awans. Najwyższe stanowiska w administracji i sądownictwie w monarchii pruskiej przekazywane były jeszcze ciągle wyłącznie szlachcie.

Wracając do obsady personalnej w 1765 r. zmniejszyła się nieznacznie do 2 liczba referendarzy (Carl Benjamin Koch, Johann Balthasar Winckler), ale wprowadzono stanowisko auskultatora (Johann Gottlieb Geschick). Należy zaznaczyć, że w rejencjach przed przyjęciem na stanowisko referendarza praktykowano staż na stanowisku auskultatora, podczas którego pracownik miał nabyć wiedzę praktyczną. Sąd brzeski, jak widać, długo nie miał tego stanowiska. Wprowadzenie dopiero w latach 60-tych wszystkich etapów awansu pracowniczego upodobiło sąd brzeski do pozostałych dwóch sądów śląskich. Stanowisko sekretarza piastował Carl Friedrich Nicolai, registratorem i translatozem Carl Heinrich Letocha i Carl August Sträsner, w rejencji pracował jeden kancelista, kalkulator, kopista. Ponadto dwaj kandydaci na stanowisko, jeden posłaniec oraz 12 adwokatów.⁴⁰ W 1770 r. znacznie zwiększyła się liczba referendarzy i auskultatorów, łącznie było ich w Brzegu 7. Zwiększono też znacznie administrację pomocniczą: zatrudniano dwóch sekretarzy, rozbudowano do 4 osób registraturę, wprowadzono również dział tzw. Canzley-Verwandte, czyli pomocników biurowych, zatrudniano 11 adwokatów.⁴¹ Po von Zedlitzu powołanym na stanowisko ministerialne, miejsce prezydenta zajął urodzony na Śląsku Adam Leonhard von Tschirsky und Bögendorff (1723–1786). Von Tschirsky zaczął karierę urzędniczą w sądzie górnośląskim, w 1752 r. rozpoczął tu referendariat. Był pierwszym wychowankiem tej instytucji, który przeszedł pełen tok kariery zawodowej. Jego żoną była córka Hansa Friedricha von Sauerma, co wzmocniało więzi ze środowiskiem urzędniczym. Na omawianym stanowisku pracował do 1780 r.⁴² Po jego odejściu po raz pierwszy posadę prezydenta oddano w ręce osoby urodzonej poza pro-

38 Adolf TRENDELENBURG, *Friedrich der Große und sein Staatsminister Freiherr von Zedlitz. Eine Skizze aus dem preußischen Unterrichtswesen*, Berlin 1859; Conrad RETHWISCH, *Der Staatsminister Freiherr von Zedlitz und Preußens höheres Schulwesen im Zeitalter Friedrichs des Großen*, Strasburg 1886; Peter MAINKA, *Karl Abraham von Zedlitz und Leipe (1731–1793). Ein schlesischer Adliger in Diensten Friedrichs II. und Friedrich Wilhelms II. von Preußen*, Berlin 1995.

39 GStA PK, I HA, Rep. 46 B, nr. 74 d 2, fasc. 14.

40 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1765, s. 77–78.

41 Ibidem, s. 99–100.

42 Oskar PUTSCH, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Bd.1, Dortmund 1986, s. 32–33; Rolf STRAUBEL, *Friedrich Christoph von Goerne (1734–1817): Selbsterlicher Minister König Friedrichs II. oder Spielball seiner Sekretäre und fremder Magnaten?*, Berlin 2014, s. 15.

33 Gerd ZUCHOL, *Keffenbrin(c)k, Julius Friedrich von*, in: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 21, Nordhausen 2003, s. 720–722.

34 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 293.

35 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1752, s. 78–80.

36 GStA PK, I HA, Rep. 46 B, nr. 74 b3, fasc. 6.

37 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1759, s. 71–72.

winę. Jego następcą został Conrad Christian von Windheim (1739–1801). Windheim urodził się w Halberstadt.⁴³

W kolejnych latach następował dalszy stały wzrost personelu brzeskiej placówki. W 1779 r. zatrudniano radców: Beyera, von Tempskyego, Westarpa, nowy był Friedrich Wilhelm von Poser, Johann Gottlob Reich, hrabia Heinrich der XXXIX von Reuß, Carl Friedrich Nikolai. Friedrich Wilhelm von Poser (1745–1815) był kolejnym wychowankiem rejencji brzeskiej. W 1768 r. rozpoczął referendariat w Brzegu, od 1772 r. pracował tu jako radca. Następnie awansował na stanowisko prezidenta sądu w Kostrzynie.⁴⁴ Ponadto w sądzie pracowało 11 referendarzy i auskultatorów. Registraturę połączono z archiwum, gdzie na posadach zatrudniano 4 osoby.⁴⁵ W omawianym roku brzeski Oberamtsregierung był wizytowany przez von Carmera, który negatywnie ocenił pracę Heinricha von Reuße i wyraził nadzieję, że ten długo nie pozostanie w służbie z powodu ogromnych problemów z przeprowadzaniem postępowania przygotowawczego i brakiem decyzyjności.

Na początku lat 80-tych w związku z narastającą ilością spraw wprowadzono do sądu nowe stanowisko asystenta radcy, na którym pracowali: Johann Schiller, Johann Friedrich Reyder, Friedrich Gottlob Schultes, Martin Jacob Scheller, Ernst Amadeus Stöckel.⁴⁶ Pod koniec 1784 i 1786 ich praca poddana została ocenie, z której wynikało, że Schiller, Reyder, Schultes i Scheller nadzwyczaj dobrze wykonywali swoje zajęcie. Scheller i Schultes w 1792 r. zostali powołani na stanowiska radcy. Friedrich Gottlob Schultes w 1790 r. pełnił dodatkowo funkcję dyrektora kolegium kryminalnego, Ernst Amadeus Stöckel wykonywał obowiązki dyrektora komisji justycjarnej, dołączył do nich Ferdinand Christian von Reinersdorf w charakterze asesora rejencji. Zatrudniano wówczas dwóch referendarzy: Friedricha Ernsta Kaisera oraz Johanna Heinricha Herbsta i aż 29 auskultatorów. Carl Friedrich Nikolai był dyrektorem sekretariatu. Do administracji sadowiczej należeli ponadto: 6 registratorów, inspektor kancelarii, pracujący w kasie, fiskal dworski, dwóch kancelistów, dwóch pomocników kancelaryjnych, trzech posłańców.⁴⁷

Dokładne informacje dotyczące pełnego składu sądu brzeskiego kończą się na latach 90-tych XVIII w. Następne dane z 1800 r. uwzględniały jedynie personel wyższy sądu, w składzie radcowskim znajdowali się: wyżej wymienieni Schiller oraz Reyder, z asystenta na stanowisko radcy awansowali jak wspomniano Scheller, Schultes oraz von Reinersdorf, nowi byli Gerhardt, Ludendorff, Spons i Reichenberg, łącznie w charakterze radców pracowało 9 osób. Kolegium dworskie i kryminalne reprezentowali Schultes jako jego dyrektor, członkami byli: wymieniony Gerhardt, Jany, Muller, Breither, Raiser.⁴⁸ W 1801 r. nastąpiła zmiana na stanowisku prezidenta. Windheima zastąpił hrabia Heinrich Wilhelm von Danckelmann (1768-1830), który pochodził z Kleve, całą swą karierę

urzędniczą odbył na Śląsku, jej początki tzn. okres referendariatu spędził w Opolu.⁴⁹ Trzy lata później w składzie radcowskim zasiadało 9 radców: Schiller, Reyder, Scheller, Schultes, Reinersdorf, Spons. Nowi byli: Ludwig, von Gätner oraz Zöllmer. Radcą kolegium ds. nieletnich był Cuno, kolegium ds. kryminalnych i dworskich poszerzyło skład, poza dyrektorem w jego pracach uczestniczyło 7 osób.⁵⁰

W przypadku sądu opolsko-brzeskiego, jak już sygnalizowano, twierdzenie o szlacheckim profilu i śląskim pochodzeniu prezydentów sądów głównych zyskało pełne uzasadnienie, gdyż pierwsi prezydenci sądu należeli do śląskiej arystokracji. Natomiast pod koniec stulecia, kiedy obszar państwa pruskiego ponownie powiększył się o część Rzeczypospolitej i nastąpił wzmoczony proces migracyjny urzędników pruskich obejmujących wszystkie prowincje tego państwa, czynnik proveniencji terytorialnej przestał odgrywać rolę. Na czele sądu brzeskiego stanęli wówczas urzędnicy pochodzący spoza prowincji: Conrad Christian von Windheim oraz Heinrich Wilhelm von Danckelmann. Natomiast w kwestii pochodzenia społecznego ściśle i bez wyjątków przestrzegano przynależności do stanu szlacheckiego. Była mowa o Franzu Friedrichu Westarpie, który pomimo najwyższej oceny pracy i faktycznego pełnienia przez długie lata funkcji przewodniczącego kolegium, musiał zadowolić się jedynie stanowiskiem radcy bez możliwości awansu. Można również powiedzieć kilka słów o zaangażowaniu i ocenie pracy najwyższych urzędników rejencji. Poza zdradą Henckla von Donnersmarcka, która rzutowała niechlubnie na ocenę pracy całej instytucji opolskiej, w historii tego sądu zdarzały się przypadki niesubordynacji. Desygnowany 1. 1. 1780 r. na prezidenta von Wildheim pomimo wyteżonej pracy przez 20 lat na tym stanowisku pod koniec swojej kariery w 1800 r. budził ogromne oburzenie mieszkańców Brzegu, gdyż jak twierdzono, „latami” nie pojawiał się podczas prac kolegium. Stało się to powodem jego dymisji.⁵¹ Odmienne natomiast oceniono zaangażowanie von Zedlitz, któremu mimo że w ciągu 6-letniej prezydentury nie udało się rozwiązać wszystkich problemów dręczących sąd górnośląski, jednak talenty organizacyjne, umiejętności zarządzania oraz rozwiązywania problemów międzyludzkich predestynowały go do wyższego stanowiska tajnego ministra sprawiedliwości.⁵² Pierwsze nominacje miały charakter uznaniowy, od prezydentury Karla Abrahama von Zedlitz und Leipe każdy następny przewodniczący von Tschirschky, von Windheim, von Danckelmann przeszli kolejne etapy kariery urzędniczej.

Uzupełniając wcześniejsze informacje o poszczególnych stopniach awansu urzędników górnośląskich należy nadmienić, że poza okresem początkowym, kiedy formowały się struktury sądu, pracownicy omawianej instytucji przechodzili weryfikację swej wiedzy i umiejętności konieczną do pracy urzędników sądowych. Pierwsi radcy byli przeegzaminowani przez ministra von Münchow, kolejni przybywali z innych pruskich instytucji, gdzie przechodzili egzaminy. Jeden z pierwszych radców Friedrich von Jagow pochodzący z Altmarku, od 1744 r. był referendarzem w rejencji wrocławskiej, zanim dostał się na referendariat zdawał tzw. Proberelation,⁵³ który był koniecznym warunkiem zatrudnienia

43 Friedrich Albert ZIMMERMANN, *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien: so das Fürstenthum Brieg in fünf einzelnen Stücken enthält*, Bd.1, Brieg 1783, s. 80; Rolf STRAUBEL, *Adlige und bürgerliche Beamte in der friderizianischen Justiz- und Finanzverwaltung: ausgewählte Aspekte eines sozialen Um-schichtungsprozesses und seiner Hintergründe (1740–1806)*, Berlin 2010, s. 96, 99, 133.

44 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 749–750.

45 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1779, s. 107–109.

46 Ibidem, s. 91–93; F. A. ZIMMERMANN, *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien*, s. 80–81.

47 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1790, s. 97–102

48 *Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat: für das 1800*, Berlin 1800, s. 239.

49 *Danckelmann*, in: *Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit*, Bd. 4, ed. Heinrich August Pierer – Julius Löbe, Altenburg 1858, s. 685–686.

50 *Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat: für das 1804*, Berlin 1804, s. 278–279.

51 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 801.

52 P. MAINKA, *Karl Abraham von Zedlitz und Leipe*, s. 98.

53 Johann Georg KRÜNITZ, *Oeconomische Encyclopädie oder Allgemeines System der Land-, Haus- und Staats-Wirtschaft: in alphabetischer Ordnung*, Berlin 1785, s. 404.

na tym stanowisku. O pierwszym egzaminie radcy Carla von Sauerma w 1756 r. czytamy w źródłach, że „odbył się zgodnie ze wszystkimi procedurami”.⁵⁴ Po okresie referendariatu, ci którzy zamierzali nadal pracować w administracji poddawani byli drugiemu egzaminowi, który warunkował kolejny awans. Odbywał się w Berlinie i składał się z części pisemnej i ustnej. Wiadomo o „das große Examen”,⁵⁵ do którego przystąpili: wyżej wskazany von Sauerma, von Tempky, który większość swej pracy zawodowej spędził w sądzie głogowskim, następnie von Reuss, von Windheim, Werstarp, Gruno. Nie każdemu jednak los sprzyjał. Friedrich Wilhelma von Poser (1745–1815), po referendariacie w Brzegu otrzymał pozytywne świadectwo swego zaangażowania od prezydenta von Tschirschky, w 1771 r. zdał zadowalająco egzamin ustny, jednak jego praca pisemna- przygotowanie trzech różnych pism procesowych nie zadowoliła komisji. Wrócił na stanowisko referendarza, dopiero po roku zdał satysfakcjonująco i zajął stanowisko radcy. Pierwsza nieudana próba nie położyła się cieniem na jego karierze, gdyż później jako wyjątkowo sumienny pracownik został doceniony i awansował na stanowisko prezydenta sądu w Kostrzynie.⁵⁶

Kolejną kwestią, którą należy poruszyć przy okazji charakterystyki radców sadu górnośląskiego, jest profil stanowy tej grupy. Dyskusja na temat stanowej przynależności urzędników w monarchii pruskiej posiadała w literaturze przedmiotu długą tradycję.⁵⁷ Śląsk wśród pruskich prowincji najdłużej zachowywał szlachecki charakter gremium radcowskiego, prym w tej kwestii wiodł sąd stołeczny.⁵⁸ W Oberamtsregierung opolsko-brzeskim sprawa przedstawiała się następująco: w 1744 r. pracowało tam 2 mieszczan, 1 szlachcic, w 1752 r. zatrudniono jedynie 2 szlachciców, w 1759 r. oraz w 1765 r. było 2 mieszczan i 2 szlachciców, w 1779 r. zaczęła pojawiać się tendencja wzrostu elementu mieszczańskiego, co z resztą odzwierciedlało kierunek, w którym podążały wszystkie pruskie instytucje administracji i sądownictwa. We wskazanym roku w rejencji zatrudniano 4 radców mieszczan i 3 szlachciców, w 1800 r. stosunek był już zdecydowanie przeważający na korzyść stanu średniego 6:1, w 1804 zatrudniano 7 mieszczan i 2 reprezentantów stanu wyższego. Reprezentatywnym przykładem awansu mieszczaństwa także w sferze ekonomicznej był przykład Johanna Gottloba Reicha (1748–1792) urodzonego we Wrocławiu, który ukończył prawo na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą, w latach 1768–1769 odbywał staż auskultatora we Wrocławiu, następnie był referendarzem, przystąpił do tzw. dużego egzaminu. Ponieważ jednak nie było dla niego miejsc radcowskich, zadowolili się stanowiskiem referendarza w Głogowie, na którym spędził aż 7 lat. Dopiero w 1775 r. otrzymał nominację radcowską w Brzegu, gdzie pracował do 1791 r. W międzyczasie wzorem wielu mieszczan, nabył dwa dawne dobra szlacheckie, gdzie spędził resztę życia po odejściu z rejencji.⁵⁹

III. Działalność Oberamtsregierung w Opolu i w Brzegu

Śląskie sądy główne funkcjonowały według zasad zawartych w *Fridrichs Königs in Preussen Neue Process-Ordnung*, wydanym w 1742 r.⁶⁰ W 59 podpunktach omówiono składy osobowe rejencji, zakres kompetencji, zasady działania poszczególnych jednostek organizacyjnych tej instytucji itp.⁶¹ 15 października 1748 r. ogłoszono wprowadzenie na Śląsku *Codex Fridericianus*, który określał do 1781 r. formę procesów cywilnych. Później został on zastąpiony przez *Corpus juris Fridericianum*.⁶²

Oberamtsregierung stanowił sąd drugiej instancji wobec wyroków sądów pierwszej instancji- dominalnych a także sądów stanów mniejszych, lenn zamkowych i miast. Wobec dawnych królewskich sądów w księstwach dziedzicznych był sądem pierwszej instancji. Przejął kompetencje Urzędu Zwierzchniego oraz pozostałych sądów czudowych, manów, rycerskich, czyli tych wszystkich, które zostały powołane do stosowania prawa w imieniu władcy.⁶³ Tworzył drugą instancję odwoławczą, od której odwołania trafiały do Trybunału w Berlinie. Należy jednak zaznaczyć, że w rejencji wrocławskiej i głogowskiej ustanowiono dwa senaty, natomiast w sądzie opolskim działał jeden senat. Przez drugi senat przechodziły sprawy, których przedmiot obejmował wartość powyżej 200 talarów reńskich, dotyczył serwitutów, błędów budowlanych, regaliów. W przypadku zaistnienia tego typu spraw trafiały one z sądu opolskiego a potem brzeskiego do drugiego senatu we Wrocławiu.⁶⁴ Jak już zasygnalizowano, przy trzecim sądzie śląskim powołano też konsystorz, mający rozpatrywać spory wyznaniowe. Konsystorz opolski zbierał się 4 razy do roku w pierwszy czwartek marca, czerwca, września i grudnia, w przypadku nagłych spraw rozpatrywano je na zwykłych sesjach sądu. W 1750 r. w związku z licznymi nadużyciami w sprawach opieki nad majątkami nieletnich powołano do życia przy kamerach wrocławskiej i głogowskiej jednostki przewidziane do nadzoru interesów niepełnoletnich tzw. Pupillenkollegien. W praktyce wyznaczano w tych instytucjach kilku radców spośród całego składu, którzy zajmowali się tymi kwestiami. W sądzie opolskim z racji jego początkowo ograniczonego składu nie stworzono tego kolegium, a sprawami nieletnich wszyscy radcy zajmowali się w odrębnych posiedzeniach w soboty.⁶⁵ Pod koniec badanego okresu w rejencji wrocławskiej i głogowskiej wszyscy radcy ze składu zajmowali się

60 *Fridrichs Königs in Preussen Neue Process-Ordnung*, Breslau 1742; O. HINTZE, *Friedrich der Grosse und die preussischen Justizreformen des 18 Jhd*, Recht und Wirtschaft 1, 1912, s. 130–131.

61 Szerzej na temat Nowego Porządku Procesowego *Allerneueste Nachrichten von juristischen Büchern...*, Bd. 3, Jena – Leipzig 1743, s. 474–478.

62 Szerzej: Andreas Wolfgang WIEDEMANN, *Preussische Justizreformen und die Entwicklung zum Anwaltsnotariat in Altpreußen (1700–1849)*, Köln 2003, s. 27–31; Viktor GRABINSKI, *Die Coccejische Justizreform in den Jahren 1746–1748*, Breslau 1912, s. 13.

63 G. WAŚ, Śląsk pod panowaniem pruskim, s. 210–211; K. ORZECZOWSKI, *Historia ustroju Śląska*, s. 235; C. GRÜNHAGEN, *Die Einrichtung der preußischen Herrschaft in Schlesien*, Preußische Jahrbücher 46, 1880, s. 2–3.

64 *Sammlung aller in dem souverainen Herzogthum Schlesien und dessen incorporirter Grafschaft Glatz in Finanz- Justiz- Criminal- Geistlichen- Consistorial- Kirchen-Sachen etc. publicirten und ergangenen Ordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten*, 1759, s. 567–569; Anton Friedrich BÜSCHING, *Erdbeschreibung: welcher die vereinigten Niederlande, Helvetien, Schlesien und Glatz, enthält*, Hamburg 1782, s. 771; Joachim FREITAG, *Das schlesische Behördenwesen am Ende der österreichischen und zu Beginn der preussischen Zeit*, Breslau 1937, s. 77.

65 *Sammlung der in dem souverainen Herzogthum Schlesien und dessen incorporirten Grafschaft Glatz in Finanz-, Justiz-, Criminal-, geistlichen-, Consistorial-, Kirchen-Sachen etc. publicirten Edicte ...*, 1759, s. 506.

54 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 846.

55 J. G. KRÜNITZ, *Oeconomische Encyclopädie*, s. 405.

56 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 749.

57 Szerzej na ten temat: M. KONOPNICKA, *Oficer-urzędnik-dworzanin*, s. 72–74.

58 M. KONOPNICKA, *Oficer-urzędnik-dworzanin*, s. 235.

59 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 785.

nieletnimi, natomiast w górnośląskim sądzie głównym wskazano tylko jedną osobę odpowiedzialną za sprawy majątkowe młodocianych.⁶⁶ W 1750 r. przy sądach wrocławskim i głogowskim powołano kolegia do spraw kryminalnych (Kriminalkollegien), w rzeczywistości jednak zaledwie 1 lub 2 radców ze składu tych sądów zajmowało się tematyką kryminalną. Przyczyną nieco marginalnego traktowania spraw dotyczących przestępstw był nieostry podział kompetencji pomiędzy kamerami wojenno-dominalnymi a rejencjami w zakresie naruszeń prawa, skutkujący wieloma sporami kompetencyjnymi. Nie zniknął on nawet po 1749 r., kiedy za sprawą ministra von Cocceji opublikowano zarządzenie zdecydowanie rozgraniczające kompetencje kolegiów sądowych i administracyjnych. W omawianej instytucji osobne kolegium tzw. Hof-und Criminal-Collegium wykazano w spisach dopiero na początku XIX w. Wiadomo jednak, że brzeskie kolegium kryminalne działało już wcześniej, gdyż decyzje wydane w sprawach przestępstw z 1788 r. – usiłowanie morderstwa męża Bernhardta Schimaidzig oraz podpalenie w 1797 r. domu rywalki przez 22-letnią Joeschę Woitkin z Byczynicy stanowiły w okresie późniejszym modelowy przykład wyroków i posługiwano się tymi przykładami w podręcznikach z zakresu prawa karnego.⁶⁷ W 1804 r. kolegium przewodniczył jeden z radców w charakterze dyrektora tego kolegium, pozostali członkowie byli to trzej radcy, asesor rejencji oraz trzej radcy dworscy i kryminalni.⁶⁸

Wracając do początków działalności sądu opolskiego, to rozpoczął on pracę 23 marca 1744 r. Zebrania członków rejencji odbywały się w poniedziałek, środę i piątek przed południem. Spotykano się w opolskim klasztorze minorytów w tzw. Landrechtsstube. Pierwszą kwestią na posiedzeniu początkowym była rezygnacja ze stanowiska radcy barona Franza Josepha von Larisch. Baron uskarżał się na zły stan zdrowia, pożar w rodzinnym majątku oraz obowiązki wynikające z nadanego mu nieco wcześniej stanowiska landrata w powiecie Strzelce Opolskie, które ostatecznie sprawował do śmierci w 1748 r.⁶⁹ Minister von Arnim miał trudności ze znalezieniem następcy. Pojawiły się także wątpliwości, czy radca konsystorza Lessel ze względu na swoje obowiązki superintendenta i inspektora w Brzegu, będzie mógł prowadzić należycie inspekcję w kościołach ewangelickich na Górnym Śląsku. Ponadto stwierdzono konieczność zatrudnienia w sądzie fiskała, którego obowiązkiem był nadzór nad pieniędzmi pochodzącymi z kar finansowych.

Podczas pierwszego i drugiego posiedzenia sądu (24 i 28 marca 1744 r.) sporządzono długi protokół podpisany w obecności nadzorującego prace von Benekendorffa, prezidenta rejencji hrabiego von Henckel, dyrektora von Bode oraz radcy hrabiego von Collona. Pierwsze ustalenia dotyczyły sposobów działania (przyjmowania spraw, ich rozdysponowywania, dekretowania, kopiowania, sygnowania, taksy biurowej itp.). Następnie pracowano nad śląskim porządkiem procesowym,⁷⁰ w tym nad podziałem kompetencji

między sądem i kamerą wojenno-dominalną odnośnie pozwów magistrackich, apelacji od wyroków dotyczących urzędów królewskich, konieczności kompletowania akt. Podczas pierwszego posiedzenia konsystorza, które odbyło się 24 marca 1744 r. przy udziale wspomnianych wyżej osób oraz dodatkowo w obecności radcy konsystorza Zange, von Sauermey, Lessela, Schüslera, Kundmanna postanowiono, że powinno się zatrudnić inspektora dla duchownych posługujących w górnośląskich ewangelickich domach modlitwy, dyskutowano nad zasadami użycia dzwonów katolickich na potrzeby ewangelików oraz nad wypracowaniem sposobów komunikacji z księżmi katolickimi pracującymi w części podlegającej biskupowi krakowskiemu, a także nad koniecznością wykonania specyfikacji wszystkich podlegających kurateli konsystorza.⁷¹

23 marca 1745 r. podano do publicznej wiadomości informację o dymisji hrabiego Henckla, który, jak podano zbankrutował. Na jego miejsce, jak już wspomniano, rozkazem gabinetowym z 29 marca 1745 r. powołano hrabiego Carla Gustawa von Reder. Prace opolskiego Oberamtsregierung przerwała prawie na rok II wojna śląska (1744–1745) pozbawiając członków sądu pracy i środków utrzymania.

W maju 1750 r. kanclerz von Cocceji podjął 3 miesięczną podróż rewizyjną na Śląsk. W związku licznymi skargami na tempo prac rejencji opolskiej, komisja w pierwszej kolejności przybyła do Opola.⁷² Von Cocceji stwierdził „*przeróżające zamieszanie i niedbalstwo kolegium i adwokatów*”.⁷³ Odnaleziono całe mnóstwo procesów, podczas których adwokaci tak samowolnie interpretowali fakty, że członkowie komisji nie potrafili rozpoznać stanu faktycznego sprawy. Kanclerz odwołał członków sądu i wprowadził administrację tymczasową,⁷⁴ pozostawiając na miejscu podróżującego z nim wówczas referendarza sądu kamery Johanna Heinricha von Carmer. Wybitny historyk prawa Adolf Friedrich Stölzel uznał pobyt von Carmera w Opolu i na Śląsku jako „*inspirację wszystkich późniejszych wielkich reform kanclerza*”.⁷⁵ Von Carmer awansował na stanowisko radcy rejencji opolskiej i 15 lipca wraz z innymi członkami sądu został zaprzysiężony.⁷⁶ Bardzo istotne dla historii prawa cywilnego było uczestnictwo von Carmera w procesie von Paczinsky przeciwko generałowi von Bornstädt. Dzięki protokołowaniu przesłuchań udało mu się w ciągu 8 dni wyjaśnić i wydać wyrok w 15 powiązanych ze sobą sprawach spornych. Dało to początek reformie adwokatury.⁷⁷ Zastosowane w procesach cywilnych pod nazwą „*judicium principis juxta solam facti veritatem*” postępowanie komisaryczne zostało z powodzeniem przyjęte w 1770 r. jako podstawa do rozwiązywania procesów między właścicielami ziemskimi a ich poddanymi.⁷⁸

Po podróży rewizyjnej na Śląsk 25 września 1750 r. wydano instrukcję dla trzech śląskich Oberamtsregierung, w której wyszczególniano dotychczasowe zaniedbania sądów

s. 99.

71 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 738.

72 S. ISAACSOHN, *Geschichte des preussischen Beamtentums*, s. 324.

73 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.8, s. 735.

74 Ibidem, s. 727–728; V. GRABINSKI, *Die Coccejische Justizreform*, s. 30.

75 Adolf STÖLZEL, *Brandenburg-Preussens Rechtsverwaltung und Rechtsverfassung, dargestellt im Wirken seiner Landesfürsten und Obersten Justizbeamten*, Tom 2, Berlin 1888, s. 219, 292.

76 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.8, s. 801.

77 Otto MEINARDUS, *Das Geschenk Friedrich des Grosse für den schlesischen Landadel und die Ernennung Carmers zum Justizminister, 1768*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 44, 1910, s. 78–84.

78 Alexander von DANIELS, *System des Preussischen Civilrechtes*, Berlin 1866, s.7.

66 *Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat: für das 1804*, Berlin 1804, s. 279.

67 *Handbuch der Literatur des Criminalrechts und dessen philosophischer und medizinischer Hilfswissenschaften; für Rechtsgelehrte, Psychologen und gerichtliche Aerzte*, Stuttgart 1838, s. 352, 810.

68 *Handbuch der Literatur des Criminalrechts*, s. 279.

69 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 554.

70 16 stycznia 1742 r. wydano zarządzenie dotyczące tymczasowego porządku procesowego na Śląsku. Ze względu na mnogość rozwiązań prawnych wprowadzono pruski porządek sądu kamery jako podstawę postępowania procesowego, miał on być jednak dostosowany do śląskiego ustawodawstwa. V. GRABINSKI, *Die Coccejische Justizreform*, s. 23; Theodor GOERLITZ, *Die Änderung von Recht und Gerichtsverfassung in Breslau während der friderizianischen Zeit*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 77, 1943, s. 130; Fred SCHÄDRICH, *Das Generalfeldkriegskommissariat in Schlesien 1741*, Berlin 1913,

oraz wskazano sposoby ich usunięcia.⁷⁹ Głównym zarzutem wobec rejencji opolskiej był czas rozpatrywania spraw. W nowej instrukcji nakazano, by procesy nie trwały dłużej niż rok uwzględniając trzy instancje, adwokatowi pozostawiono 3 miesiące na przeprowadzenie postępowania w każdej instancji oraz ściśle określono etapy postępowania sądowego kładąc nacisk na stwierdzanie faktów prawnych. Było to bowiem przedmiotem licznych skarg, adwokatowi zarzucano ogromną stronniczość.⁸⁰ Kolejną kwestią było ograniczenie samowoli sądów niższych, które wydawały wyroki skazujące na więzienie lub karę śmierci bez odwoływania się do sądu wyższej instancji.⁸¹ Odnośnie pracy radców rejencji wprowadzono nakaz sprawozdań pisemnych z przesłuchań świadków.⁸² Wiele miejsca poświęcono pracy registratury, która zwłaszcza w Opolu i Głogowie nie rejestrowała sumiennie spraw oraz nie przechowywała akt spraw.⁸³

Wybuch wojny 7-letniej (1756–1763) ponownie zdestabilizował pracę górnośląskiego sądu, który został przeniesiony do Brzegu. W monografii Opola podano, że z chwilą przenosin sądu z tego miasta do Brzegu, Opole opuściło 150 osób, zapewne rodziny urzędników tej instytucji.⁸⁴ Brak informacji o funkcjonowaniu sądu w okresie konfliktu, śmierć prezydenta von Redern w 1759 r., brak następcy, rezygnacja von Avendiecka w 1763 r. ze stanowiska dyrektora z pewnością działały destabilizująco. Dodać należy, że również we Wrocławiu prace sądu wielokrotnie przerywano, część tamtejszego personelu podjęła współpracę z Austriakami, poza prezydentem i dyrektorem na stanowiskach pozostało jedynie dwóch radców.⁸⁵

W Brzegu sąd ulokowano w budynku ratusza. Kiedy wznowiono prace, odbywały się one w sali sesyjnej, spotykano się tam o godz. 9 w poniedziałek, środę i piątek, we wtorek omawiano sprawy nieletnich. Impas w pracach sądu przerwała nominacja na prezydenta sądu dotychczasowego radcy rejencji wrocławskiej von Zedlitz, który pierwsze miesiące pracy poświęcił na rozwiązywanie niedoborów kadrowych oraz wypłatę pensji radcom, którzy podczas wojny nie byli opłacani.⁸⁶ Kolejnym krokiem była poprawa pracy kolegium kryminalnego w sądzie górnośląskim, wprowadzono regularne spotkania tego gremium w czwartek, poszerzono jego skład o dwóch dodatkowych radców kryminalnych. Podczas wizytacji w październiku 1768 r. przeprowadzonej przez nowo mianowanego śląskiego ministra sprawiedliwości von Carmera sprawdzono działalność sądu brzeskiego i oceniono ją tymi słowami: „*Uważam, że procesy w ogólności są przeprowadzane dobrze. Księgi hipoteczne są prowadzone prawidłowo, zgodnie z moimi wskazówkami z ubiegłego roku.*”⁸⁷ Von Carmer odwiedził ponownie Brzeg w 1770 r. W rejencji nadal wiele spraw nie było rozwiązywanych właściwie. W porównaniu z innymi

kolegiami terminy dokonywania czynności procesowych nadal pozostawiały wiele do życzenia⁸⁸, prowadzono właściwie protokoły przesłuchań, sprawy nieletnich „*były całkiem w porządku*”,⁸⁹ system depozytowy pozostawał w totalnym nieładzie i od czasu ostatniej wizytacji nie poczyniono w tej kwestii niczego, by go uporządkować, podobnie kasa opłat sądowych pozostawała wiele do życzenia.⁹⁰ 31 października 1778 r. minister von Carmer donosił o problemach personalnych w rejencji brzeskiej, gdzie wielu pracowników było chorych, wielu nieużytecznych, a cała praca spoczywała w rękach trzech niezawodnych radców Westarpa, von Posera i Reiche. Z osobą pierwszego z wymienionych związana była relacja o działalności rejencji z września 1780 r., która rzuca bardzo wyraźne światło na problemy merytoryczne związane z interpretacją prawa. Sprawozdanie wykonywane corocznie przez dyrektora sądu i przesyłane do Berlina dotyczyło procesów, przy których wydanie wyroku nie było łatwe, często odbywało się per analogiam – w oparciu o przepisy i wyroki regulujące podobne sytuacje w przeszłości. Sam Westarp w swojej relacji tłumacząc niejako przyczyny zawiłości prawnych wskazywał na zróżnicowany status prawny⁹¹ terenów należących do kompetencji terenowej sądu górnośląskiego oraz nawiązał do porównywalnych sytuacji znanych z relacji dyrektora von Keffenbrinck z 1765 r. Dwoma sprawami, o których pisał i które wówczas wzbudziły kontrowersje a wyroki, które zapadły w nich stanowiły źródło uzasadnień późniejszych decyzji, były sprawa fiskała generalnego Plischke oraz małżeństwa Pfaff. Obie dotyczyły kwestii dziedziczenia po zmarłych członkach rodzin. Problemem zarówno w jednej, jak i w drugiej sprawie były rozbieżności dotyczące kolejności stosowania prawa lokalnego, saskiego i prawa rzymskiego. Ogólnie mówiąc na Górnym Śląsku przyjęto zasadę, że w przypadku milczenia prawa prowincji i dawnych statutów księstw przyjmowało się wykładnię prawa saskiego. Gdyby ono nie mogło stanowić podstawy, sięgano po prawo rzymskie.⁹² W większości jednak wyroki górnośląskie opierały się na pierwszeństwie prawa saskiego. Wśród spraw przytaczanych przez radcę Westarpa w relacji z 1780 r. znajdowała się sprawa z Krapkowic i kwestia prawa żyjącego do rzeczy osobistych zmarłego małżonka wniesionych podczas wesela (tzw. noszonych), prawo osoby dorosłej do części spadku dziecka po śmierci rodzica w przypadku jego małoletności, zawile dziedziczenie w sprawie zmarłego Ferdinanda von Poremski, spadku pod Hansie Rudowiz, von Fragstein, von Hanschild.⁹³

W porównaniu z innymi sadami głównymi Śląska na sądzie opolsko-brzeskim bardzo mocno odcisnęły swoje piętno okoliczności geopolityczne. Ulokowanie na „krańcach” monarchii pruskiej, na obszarze politycznie niestabilnym czyniło go przynajmniej w początkowym okresie nieinteresującym miejscem pracy. Dopiero, kiedy na skutek kolejnych podbojów terytorialnych państwo pruskie powiększyło swój obszar, a migracje urzędnicze stanowiły zjawisko już powszechne, Oberamtsregierung przestał borykać

79 *Sammlung aller in dem souverainen Herzogthum Schlesien und dessen incorporirter Grafschaft Glatz in Finanz- Justiz- Criminal- Geistlichen- Consistorial- Kirchen-Sachen etc. publicirten und ergangenen Ordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten*, 1759, s. 524–574;

80 *Sammlung aller in dem souverainen Herzogthum Schlesien*, s. 527–529, 538–539.

81 *Ibidem*, s. 530.

82 *Ibidem*, s. 532.

83 *Ibidem*, s. 535.

84 Franciszek IDZIKOWSKI, *Geschichte der Stadt Oppeln*, Oppeln 1863, s. 251.

85 Ed. Gerhard SCHULTZE, *AB.BO.*, Bd. 11, Hildesheim 2002, s. 444–450.

86 P. MAINKA, *Karl Abraham von Zedlitz und Leipe*, s. 87.

87 Ed. Gustav SCHMOLLER, *AB.BO.*, Bd. 14, Berlin 1934, s. 555; O. MEINARDUS, *Das Geschenk Friedrich des Grosse*, s. 98.

88 Ed. Gustav SCHMOLLER, *AB.BO.*, Bd. 15, Berlin 1936, s. 419.

89 *Ibidem*, s. 420.

90 *Ibidem*, s. 422; O. MEINARDUS, *Das Geschenk Friedrich des Grosse*, s. 102.

91 Szerzej podstawa prawna w poszczególnych księstwach: *Jahrbücher für die preußische Gesetzgebung, Rechtswissenschaft und Rechtsverwaltung*, Tom 1, 1820, s. 328–366.

92 Johann Christian MEISTER, *Ueber die Aufnahme und über die fortdauernde Gültigkeit des Sachsen Rechtes in Schlesien*, Breslau 1808, s. 619.

93 Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja sądowa w Brzegu, *Bericht des Herrn Ober Amts Regierung Rathes Westarp vom 1ten September 1780*, nr. 45/3186, sygn. 1.1/11.

się z problemami kadrowymi, choć najbardziej na Śląsku mieszczański charakter gremium radcowskiego mógł sugerować odpływ szlachty do atrakcyjniejszych miejsc pracy. Z pewnością, co sugerowano w tekście, autorytet gremium opolsko-brzeskiego osłabiła sprawa von Henckla, liczne nieprawidłowości i rozwiązanie składu w 1750 r. oraz ostateczne przenosiny do innego miasta całej instytucji. Dodać należy, że brak przez długi czas wszystkich stanowisk warunkujących pełen tok kariery urzędniczej także powodował, że można było traktować to miejsce „przejściowo”. Nie mniej jednak ostatnie dziesięciolecie XVIII w. i początek kolejnego stulecia stanowiły okres stabilizacji oraz znaczącej poprawy jakości pracy tego najmniejszego kadrowo sądu śląskiego.

Przeprowadzona analiza stanu osobowego i zasad działania Oberamtsregierung w Opolu i Brzegu w latach 1744–1806 nie przyniosła w pełni zadowalającego obrazu. Brakuje w nim charakterystyki grupy urzędników niższego szczebla administracji sądowej. Dopiero pogłębione studia nad mieszczaństwem w XVIII w. i jego aspiracjami zawodowymi pozwolą na ustalenie pewnych prawidłowości. Kolejną kwestią wymagającą uzupełnienia, choć to musiałyby nastąpić na skutek długotrwałej kwerendy archiwalnej, to uzupełnienie spraw rozpatrywanych przez omawianą instytucję. Odnajdywanie pojedynczych procesów poza oczywistym wzbogaceniem wymiaru obyczajowo-społecznego oraz wskazaniem obszarów życia generujących problemy prawne, mogłoby stanowić również krok ku poznaniu zupełnie nieznanych kwestii pracy adwokatów i asesorów sądów śląskich.

Oberamtsregierung v Opolí a Břehu – třetí vrchní slezský soud, jeho personál a principy fungování 1744–1806
(Shrnutí)

Po podpisu Vratislavského míru roku 1742 Bedřich II. Zřídil třetí vrchní soud ve Slezsku se sídlem v Opolí. *Oberamtsregierung* zahájil činnost o pouhé dva roky později, ovšem oproti Vratislavi a Hlohovu z počátku disponoval jen silně omezenými personálními zdroji. V počátcích své existence se soud potýkal s případy prokrastrinace, nízké pracovní morálky a problematické efektivity práce. Další problem představovala složitá unifikace stávajících právních norem platných ve Slezsku s pruskou legislativou. Činnost justičního rgánu opakovaně narušovaly válečné konflikty, které si vynutily přenesení sídla soudního Dvora do Břehu. Zde se teprve v závěru 18. století podařilo činnost instituce stabilizovat, zejména díky dlouhodobému náboru a systematickému vzdělávání pracovních sil. Postupem času lze v personální skladbě pracovníků soudu pozorovat narůstající počet osob z měšťanského prostředí, kteří nahrazovali reprezentanty nižší šlechty.

dr hab. Małgorzata Konopnicka, prof.
Uniwersytet Zielonogórski
m.konopnicka@ih.uz.zgora.pl